

DOJČENSKÉ ŠTÁDIUM POSTMODERNY NA SLOVENSKU

Peter SÝKORA

Ak opomenieme anekdotické zmienky pred rokom 1989¹ postmodernu slovenskému čitateľovi azda ako prvý súvislejšie predstavil P. Zajac svojim "digestovým" spracovaním Welshovej knihy *Naša moderná postmoderna* [23]. Skutočným prielom však bolo až vyjedenie zborníka prekladov *Za zrkadlom moderny* koncom roku 1991. Hoci obaja zostavovatelia sa vo svojej eseji *Svet za zrkadlom* [2] usilovali vyhýbať samotnému termínu postmoderna ako sa len dalo, ich sympatie k postmodernej perspektíve sú zjavné. Oboch zostavovateľov k tejto knihe priviedla logika ich predchádzajúcej filozofickej orientácie. Egona Gála záujem o problematiku striedania vedeckých paradigiem [1], Miroslava Marcelliho francúzsky štrukturalizmus a postštrukturalizmus [3].

Na jeseň 1992 sa Martin Kasarda pokúsil otvoriť diskusiu o postmoderne na stránkach *Kultúrneho života*.² Polemika sa však nekonala a pokus skončil iba niekoľkými krátkymi informatívnymi textami. Zdá sa, že diskusiu o postmoderne sa nakoniec podarilo na Slovensku vyprovokovať až o dobré dva roky neskôr textom, od ktorého by sa to najmenej očakávalo: mojím *Korešpondenčným kurzom postmodernej filozofie*. Je to séria desiatich článkov, ktoré vychádzali na stránkach časopisu *Dotyky* od januára 1993 do januára 1994 [16]. Táto "*le postmoderne expliqué aux enfants slovaques*" sa na moje veľké prekvapenie stala predmetom akademického záujmu [10]. Preto si pracovníčka Filozofického ústavu SAV Tatiana Sedová nevybrala pre svoju kritiku postmodernej akademicky relevantnejší text je pre mňa záhadou.

Môj *Kurz* bol určený predovšetkým stredoškolským študentom, a preto musel rešpektovať zodpovedajúce didaktické obmedzenia. Nešlo mi v ňom o systematický výklad postmoderného myslenia, ale predovšetkým o vysvetlenie určitých motívov, z ktorých postmoderná filozofia vychádza, najmä jej "lyotardovský" smer, ktorý mi je najbližší. Sedovej námetka, že tematizované problémy súvisia s titulom len veľmi voľne³ sa mi zdá absurdná. Nemôžem sa ubrániť dojmu, že Sedovej profesionálny prístup spočíva skôr v akomsi surfovaní po filozofických termínoch⁴ než v dôkladnej analýze textu.

Zaprisahával som sa, že sa budem vyhýbať irónii. Usiloval som sa poučiť z toho, ako to dopadne, keď sa v tejto diskusii podľahne zvodom irónie. Miroslav Marcelli [4] reagoval s jemnou iróniou na Sedovej kritický text o postmoderne. A urobil veľkú chybu, pretože Sedová zjavne nepochopila jeho ironický tón. Preto citila potrebu ohradiť sa proti Marcelliho "podozreniu", že je skrytou postmodernistkou. Aby som sa v tejto diskusii o postmoderne vyhol akumulovaniu podobných nedorozumení, budem postupovať radšej podľa zásady, že na hrubé vrece patrí hrubá záplata. Nakoniec aj Marcelli musel priznať, že Sedovej filozofickým nástrojom je

skôr sekera (tesára Moosbuggera) [5], než jemné rozlišovanie zmyslu. Aby bolo jasné, Sedová nie je postmodernistkou ani zjavne ani skryto.

No je tu ešte jeden moment, možno oveľa dôležitejší, na ktorý chcem upozorniť. Marcellimu umožnila spomínané ironizovanie skutočnosť, že na Slovensku sa slovo postmoderna používa skôr ako nadávka. Jedným z dôsledkov je, že aj samotní sympatizanti sa k tomuto termínu radšej neprizávajú. Ukazuje sa, že ani u nás sa zrejme nevyhneme skutočnému rozdiskutovaniu námietok voči postmodernej filozofii, ako je napríklad obvinenie z etického a epistemologického relativizmu, eklekticismu, či irracionality. Postmodernu mnohí slovenskí intelektuáli stotožňujú s myšlienkovým šlendriánstvom, plagiátorstvom, celkovou bezcharakternosťou. Nezriedka sa postmoderna pokladá za akéhosi pohrobka slovenských marxistov.

Musím sa priznať, že nepatrím dvakrát k tým, čo si dajú poradiť. Aby mi však niekto radil niečo, čo sám veselo ignoruje, to už považujem za drzosť. Bohužiaľ, je to Sedovej prípad. V tom istom čísle *Organonu F*, v ktorom Sedová kritizuje postmodernu, o niekoľko stránok ďalej, v rámci redakčnej diskusie radí, ako sa má filozofovať:

... môžeme podľa mojej mienky, vyžadovať od filozofickej reflexie konzistentnosť, neprotirečivosť, logickú skĺbenosť predkladaných myšlienok, transparentnú argumentáciu a schopnosť nielen "deklamovať" isté závery mlčky predpokladajúc isté presupozície, ale regulárne ich odvodiť a legitimizovať. ... poznanie v duchu tradície, ktorú som letmo načrtla má do činenia najmä s jazykom ako reprezentáciou obsahu našich presvedčení, ([9], 51)

Smutným paradoxom je, že Sedová, prinajmenšom v diskusii o postmoderne, sa týmito vlastnými kritériami neriadi. Ponechám bokom otázku, či nachádzame "konzistentnosť" a "neprotirečivosť" v celkovej kompozícii textu. Zato "transparentná argumentácia" a "logická skĺbenosť predkladaných myšlienok" evidentne chýba Sedovej bohužiaľ na oveľa elementárnejšej úrovni. Okrem už spomínaného surfovania po filozofických termínoch sa Sedová s obľubou vyjadruje vo veľmi komplikovaných súvetiach. Tie sú natoľko neprehľadné, že v nich hravo zabľúdi i veľmi pozorný čitateľ. Nemôžem sa však ubrániť dojmu, že už dávno pred čitateľom v nich zabľúdila sama autorka. Čo napríklad chce povedať nasledujúcim vetným konglomerátom je pre mňa záhadou (predpokladám, že slovo "subjekt" tu má byť v inštrumentále a nie v genitive):

Navyše, problém ontologického statusu reality, jej odlišenia od sveta ako konštrukcie subjektu (v danom kontexte abstrahujem od otázky, ako a akými prostriedkami subjekt konštituuje tento svet, lebo rozdiely medzi Kantom a Schopenhauerom, Husserlom a Jamesom a pod. nemožno prehliadať) patri k fundamentálnym filozofickým problémom od čias Parmenida a tzv. solipsizmu prítomnej chvíle (napr. tak ako ho formuloval B. Russell) je absolútne korektný a s postmodernou nemá nič spoločné. ([10], 22)

Nechápem prečo Sedovej *postmoderné epitafy na margo vedy a racionálneho vedenia* (napr. Lyotard) ... v našich domácich pomeroch znejú bizarne... Zrejme sa domnieva, že v našich pomeroch sa nevyskytovala situácia, z ktorej by postmoderný postoj mohol vyrásť autonómne, nie len ako výsledok pasívneho preberania módných smerov zo zahraničia. Rád by som pripomenul často ignorovanú skutočnosť, že sú to práve bývalé komunistických štáty, kde sa moderna niektorými negatívnymi aspektami tak uplatnila, ako sa nespívalo ani jej najväčším kritikom na Západe. V *Kurze* som spomenul architektúru, pretože na nej sa to dá demonštrovať najokatejšie (cf. panelákové sídliská). V menej okatej podobe to platí aj o vede. Moja vyše 15 ročná dráha experimentálneho biológa mi umožnila získať túto skúsenosť zvnútra. To je dôvod, prečo mi je chápanie postmodernity, tak ako ho prezentuje Lyotard, veľmi blízke, vrátane "vyhľadávania nestabilit". Sedová sa jednoducho mylí, ak si myslí, že iba preberám názory postmoderných autorov na vedu.⁵

Pre mňa navždy zostane neprekonateľným symbolom modernistickej vízie vývoja vedenia pragmatika komunistickej vedy plánovať vedecké objavy minimálne na päť rokov dopredu. Dlhو som to považoval za patafyzický vtíp niektorých komunistických akademikov, kým som nedostal možnosť pracovať niekoľko rokov vo výskume na univerzitách vo Veľkej Británii a USA. Na moje veľké prekvapenie, som zistil, že i tu existuje akési "plánovanie objavov" i keď v menej patafyzickej a viac pragmatickej podobe. Moja vlastná skúsenosť ma privádza k presvedčeniu, že k úplnému uskutočneniu niektorých projektov moderny došlo až v komunistických režimoch, vďaka čomu sa tu moderna zjavila vo svojej nahote (napr. komenské ovládanie poznania), kým na Západe sa táto nahota rafinovane zahaľovala.

Je preto samozrejmé, že *lyotardovské* východiska k postmoderne sú mi oveľa bližšie než *derridovské*, ak sa môžem takto sloganovito vyjadriť. Dokazuje to môj výber tém, ktoré v *Kurze* preberám. Sedovej námietka, že chápem postmodernu skôr cez esteticko-kompozičné postupy prelinania sa dejov⁶ je jednoducho smiešna. Azda ani nemusím zdôrazňovať, že nasledujúce Welschovo tvrdenie mi preto hovorí z duše: *postmoderní myšlení není vynález estétů, ale že je kontinuální se závažnými objevy 'hard sciences' tohoto století.* ([21], 29)

Spojovacím svorníkom mojich úvah sice nie je problém prelinania dejov, ako sa domnieva Sedová,⁷ no faktom zostáva, že som ako jeden z podstatných rysov postmodernity proti lineárnemu času moderny postavil čas "mytologický". Bolo pravdaže možné uplatniť argumenty z fenomenologickej analýzy času, či pohľad na čas očami súčasnej fyziky, ale mne šlo skôr o triviálnu skúsenosť, ktorú vystihuje naivná otázka: Kedy a kde sa odohráva telefónny rozhovor medzi USA a Európou? Išlo mi o čas a priestor, ako sa ukazujú v kyberpriestore. Preto odkazy na sci-fi literatúru v mojom *Kurze*. Dovolil som si dokonca akúsi "heideggerovskú" metaforu: *Postmoderná je pluralitou minulosti a budúcnosti v prítomnosti. Asi tak, ako sa v rituále sprítomňuje v prítomnosti minulost', aby sa posvätila budúcnost'.* ([16], 42).

Moja cesta k postmodernému postoju viedla temer z tých istých motívov "hard science", z ktorých vychádzal Lyotard. Za to môžem ďakovať svojmu zoznámieniu so Zdeňkom Neubauerom. Mal som to šťastie, že na Katedre mikrobiológie a genetiky

Karlovej Univerzity, kde som v druhej polovici 70-tych rokov študoval, pracoval ako biológ (so zákazom pedagogickej činnosti) Zdeněk Neubauer. V tom čase Zdeněk Neubauer na seminároch mimo akademickej pôdy začal rozvíjať ontologické a epistemologické konzekvencie Kuhnovej *Štruktúry vedeckých revolúcií*. K tejto téme sa čoskoro pridala analýza Prigoginovej *Novej zmluvy*, Thomovej teórie katastrof, Hofstadterovej knihy *Gödel-Escher-Bach* o sebvzťažnosti a Mandelbrotovej fraktálovej geometrii (pozri napr. [6], [7]). Tieto témy boli predmetom niekedy vášnivých diskusií na pravidelných bytových seminároch u Havlových na Rašínovom nábreží. Zaujal ma predovšetkým problém komplexných fenoménov [13] a sebvzťažnosti [14]. Termín postmoderna sme nepoužívali, problém sme videli ako konflikt novej a modernej paradigmy. To však plne zodpovedá členeniu moderna-postmoderna.⁸

Na jednom z týchto seminárov, myslím že to bolo na jar 1981, sme spolu so Zdeňkom Neubauerom prednášali o knihe Roberta Pirsiga *Zen a umenie údržby motocykla*. Už počas prednášky sa ukázalo, že sa zásadne rozchádzame v hodnotení tejto knihy. Neubauer, ktorý vždy veľmi sympatizoval s myšlienkovou tradíciou Východu, nadšene prijímal Pirsigovo volanie po *zмене paradigmy*, čo znamenalo zavrnutie platónskej tradície *cirkvy rozumu* a obnovenie sofistiky. Vtedy som zistil, že sa nestotožňujem s Pirsigovým videním európskej tradície a tiež nie som schopný nasledovať Neubauera v jeho prechode od jednej paradigmy k druhej. Moja pozícia zostala niekde medzi.⁹ Ešte som netušil, že práve táto "poloha medzi paradigmami" je to, čo sa ma neskôr začne eminentne zaujímať. Nie revolučný prechod od jednej paradigmy k druhej, ale pozícia akéhosi neustáleho "vandrovania" medzi paradigmami, akási skúsenosť túlania sa v "pohyblivých" labyrintoch [18]. Nedávno som takéhoto "tuláka" nazval metaforicky *šeristom* (twiligter), pretože deň a noc chápe ako extrémny šera.¹⁰ A o priblížení sa k tomuto "šeru" práve ide.

Kým na jednej strane si Sedová myslí, že sme sa v mnohých smeroch neetablovali ani podľa kritérií moderny, na strane druhej sa domnieva, že Comtov pozitívizmus je už dávno prekonaný. Aj tu musím povedať, že moja osobná skúsenosť svedčí o niečom inom. V zimnom semestri 1992 a letnom semestri 1993 som prednášal na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského kurz *Filozofia vedy: Postmoderná gnóza I a II*. Ukázalo sa, že vedenie fakulty dráždil už samotný názov. Na vedúceho katedry sa vyvíjal nátlak, aby som zmenil názov kurzu na "metodológiu vedy". Keďže k priamej diskusií o tom nikdy nedošlo, môžem sa len dohadovať, že túto snahu motivovalo úprimné, i keď naivné, presvedčenie, že existuje akýsi vedecký metajazyk, spoločný pre všetkých vedcov.

Moja skúsenosť mi sotva dovoľuje potvrdiť i ďalší Sedovej názor, a sice, že sme u nás "svedkami ofenzívneho postupu postmoderny". Keďže sa zaoberám vzťahom vedy a viery [20], bol som prizvaný do televíznej diskusie o tejto téme. Pri príprave relácie sa ukázalo, že jeden z jej účastníkov, vysoký akademický funkcionár, bol natoľko pohoršený mojimi postmodernými názormi, že nemohol dopustiť, aby sa prezentovali v televízii.

V snahe vytrhnúť diskusiu o slovenskom národe, podľa môjho názoru, z bludného kruhu modernistického uvažovania, pokúsil som sa o akúsi postmodernú perspektívu (napr. Štúrov čin vidieť ako kladistickú revolúciu v "taxonómii" Slovanov, ([15], [17])). Priebeh diskusie však nijako nenاسvedčoval, že by sa postmoderné uvažovanie u nás nejako etablovalo. Skôr naopak.

Jedna z ďalších Sedovej námietok je, že, z *historického pohľadu nie je celkom v poriadku ani tvrdenie, že postmoderna značí 'návrat subjektivity, legitimizáciu subjektu', lebo ak berieme do úvahy jej francúzsku odnož, a práve túto Sýkora najviac exploituje (napr. F. Lyotarda), nadviazala na postštrukturalizmus, ktorý subjekt 'dekonštruoval' ...*([10], 22)

Pre stručnosť sa dá na túto námietku odpovedať priamo Welschovými slovami: *V postmoderně se - právě naopak - subjektivita spíše vrací, než aby byla stále demontována.* ([22], 156). Pravdaže je dôležité si uvedomiť, že subjekt, ktorý sa vracia v postmoderne, už nie je absolutistickým vládcom, ktorý by sa situoval do bohorovnej pozície, tzv. god-like position, ako to povedal Prigogine. *Tato představa subjektu je minulostí. Jenže to vůbec neznamená smrt subjektu. Spíše to znamená přechod k pojmu subjektu, jaký přísluší smrtelníkům a jak ho praktikují živi.* ([22], 156). A to je presne pojem subjektu, ktorý vždy hájil Neubauer proti ponímaniu subjektu tak, ako sa konštituuje v novovekej dichotómii subjekt-objekt.¹¹

Odkiaľ Sedová berie, že sa postmoderna u nás úspešne etablovala, a dokonca, že jej unisono hlas prehlušuje oveľa produktívnejšie hlasy neviem. Moja skúsenosť ma presvedča, že od etablovania má postmoderna u nás ešte veľmi ďaleko. Bližšie k pravde bude snáď tvrdenie, že postmoderna na Slovensku momentálne prechádza iba svojim "dojčenským" štádiom.

Škultétyho 2

831 01 Bratislava

POZNÁMKY

¹ Prvá zmienka o postmoderne sa objavila na Slovensku v polemike medzi Lajčiakom a Hamadom v roku 1962 na stránkach Kultúrneho života, ako ma na to upozornil Fedor Matejov z Ústavu slovenskej literatúry SAV.

² Kultúrny život z 13. augusta 1992.

³ V sérii statí pod názvom *Korešpondenčný kurz postmodernej filozofie sa Sýkora podujal identifikovať filozofické motívy postmodernity, hoci vzápätí treba poznamenať, že tematizované problémy niekedy s titulom korešpondujú len veľmi voľne. Čitateľ sa sice dozvie o Turingovom teste, čínskej izbe, Baconových idolochoch, virtuálnej realite, o okolnostiach objavu X a N lúčov vo fyzike, a ešte o všelichom inom, ale vlastná filozofická problematika sa rozvíja len okrajovo.* ([10], 21)

⁴ Ukážka takejto Sedovej techniky filozofovania: *Spôsob, akým sa artikulujú jednotlivé problémy, napr. utváranie subjektu (Foucault), význam aktov písania v Derridovej gramatológii,*

transformácie vedenia, status vedeckého poznania vo vzťahu k iným podobám vedenia u Lyotarda, pomer medzi politikou a filozofiou podľa Rortyho a iných zblízuje postmoderné filozofické myšlienky s kontextualizmom hermeneutiky, s pragmatizmom, a napodiv aj s hegelovskou verziou holizmu. ([10], 23)

⁵ Sýkora preberá názory postmoderných autorov na vedu, ktorú označuje ako 'modlu moderny s nárokom na univerzálnu pravdu. ([10], 21)

⁶ Ak porovnáme jeho charakteristiku napr. s Lyotardovým vymedzením, v intenciách ktorého sa postmoderna chápe ako 'vyhľadávanie nestabilit', je Sýkorovo videnie poznačené skôr esteticko-kompozičnými postupmi prelinania sa dejov, než postihnutím filozofických osobitostí postmoderného uvažovania. ([10], 21)

⁷ Podľa autora spojovacím svornikom jeho úvah je téza, že 'postmoderna je prelinanie sa minulosti a budúcnosti v prítomnosti' ... je Sýkorovo videnie poznačené skôr esteticko-kompozičnými postupmi prelinania sa dejov, než postihnutím filozofických osobitostí postmoderného uvažovania. ([10], 21)

⁸ O "novovekej moderne" ramého a klasického novoveku a "radikálnej moderne" tohto storočia ako o postmoderne píše priamo Welsch, pozri [22], 53.

⁹ Neskôr som túto svoju pozíciu opísal v eseji *Gnostický román súčasnosti* [12].

¹⁰ Pozri [19]. Nie je tiež bez zaujímavosti, že názov tohto čísla revue *Chimeres* (založenej Gillesom Deleuzeom a Félixom Guattarim) je *Affects vagabonds*.

¹¹ Neubauer o ontologickom a epistemologickom rozvrhu vo svojom Úvode ([8], 2-16).

LITERATÚRA

- [1] GÁL, E. (1988): Vývoj vedeckého poznávania. In: Gál, F. (ed.): **Svet vedy a poznávania**. Smena, Bratislava, 34-80.
- [2] GÁL, E. - MARCELLI, M. (1991): Svet za zrkadlom. In: **Za zrkadlom moderny**. Archa, Bratislava.
- [3] MARCELLI, M. (1987): Protirečenia Foucaultovej filozofie jazyka. In: M. Foucault: **Slová a veci**. Pravda, Bratislava, 5-36.
- [4] MARCELLI, M. (1994): Malá chvála skrytej slovenskej postmoderny. In: **Organon F** 1, č. 2, 142-149.
- [5] MARCELLI, M. (1995): Filozofovanie sekerou tesára Moosbruggera. In: **Organon F** 2, č. 2, 180-188.
- [6] NEUBAUER, Z. (1984): **Kybernetické problémy prírodovedy**. Praha.
- [7] NEUBAUER, Z. (1985): **Střetnutí paradigmat v současné biologii**. ČSVTS při FGÚ ČSAV, Praha.
- [8] NEUBAUER, Z. - J. FIALA (1986): **Implikátní a explikátní řád živé skutečnosti**. ČSVTS při FGÚ ČSAV, Praha.
- [9] SEDOVÁ, T. (1994a): Dialógy " Úsilie o exaktnú filozofiu (po 28 rokoch) ". In: **Organon F** 1, č. 1, 51-52.
- [10] SEDOVÁ, T. (1994b): V tieni postmoderny. In: **Organon F** 1, č. 1, 17-28.
- [11] SEDOVÁ, T. (1994c): Postmoderná situácia a situácia postmoderny. In: **Organon F** 1, č. 4, 354-362.
- [12] SÝKORA, P. (1988): Gnostický román súčasnosti. In: **Literárny týždenník** 1, č. 4, 3, 8-9.
- [13] SÝKORA, P. (1989a): Prekonanie fraktálov: Katzova teória templetov pre komplexné tvary. In: Albrecht, V. (ed.): **Geometrie živého**. ČSTVTS při FGÚ ČSAV, Praha 1989, 295-302.
- [14] SÝKORA, P. (1989b): Kameň mudrcov XX. storočia. In: **Literárny týždenník** 2, č. 8, 14-15.

- [15] SÝKORA, P. (1992) : Postmoderne o slovenskom národe. In: **Literárny týždenník** 5, č. 46, 12-13.
- [16] SÝKORA, P. (1993a): Korešpondenčný kurz postmodernej filozofie I. In: **Dotyky** 5, č.1, 41- 43.
- [17] SÝKORA, P. (1993b): Národ ako kolektívna telesnosť. In: **Slovenské pohľady** 109, č.3, 2-7.
- [18] SÝKORA, P. (1993c): Svet je labyrinty. In: Krnáčová-Gutleber, A. (ed.): **Labyrinty/Labyrinths**, katalóg k výstave v Galérii J. Koniarika v Trnave, SCCA, Bratislava 1993, 23-31.
- [19] SÝKORA P. (1994): Ontologie du crépuscule. In: **Chimeres** č. 22, 139-141.
- [20] SÝKORA, P. (1995): Stvorenie versus evolúcia v postmodernej dobe. In: **Biologický vývoj vo svetle vedy a viery**. Vydavateľstvo STU, Bratislava 1995, 96-107.
- [21] WELSCH, W. (1993): **Postmoderna - pluralita jako etická a politická hodnota**. KLP, Praha 1993. (orig. 1988)
- [22] WELSCH, W. (1994): **Naše postmoderní moderna**. Zvon. Praha 1994, orig. 1988.
- [23] ZAJAC, P. (1989): Postmodernizmus: Wolfgang Welsch - Postmoderna. In: **Romboid** 24, č.6, 102-116.